

ΧΡΥΣΑ Α. ΜΑΛΤΕΖΟΥ

ΒΕΝΕΤΙΑ ΚΑΙ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ
Η ΕΙΚΟΝΑ ΤΗΣ ΠΑΝΑΓΙΑΣ ΝΙΚΟΠΟΙΟΥ

Στὸ τελευταῖο κεφάλαιο τοῦ ἱστορικοῦ βίου τῆς Γαληνοτάτης Δημοκρατίας τῆς Βενετίας ἐγγράφεται ἡ ἀκόλουθη μαρτυρία: Λίγες μέρες πρὶν καταλυθεῖ ἡ Βενετικὴ Πολιτεία ἀπὸ τὸν Βοναπάρτη, τὸν Μάιο τοῦ 1797, οἱ Βενετοὶ συνέρρεαν στὸν ναὸ τοῦ Ἁγίου Μάρκου, γιὰ νὰ προσκυνήσουν τὴν εἰκόνα τῆς Παναγίας Νικοποιοῦ καὶ νὰ ἐναποθέσουν στὴ θεία χάρη τὴν ἀσφάλεια καὶ προστασία τῆς πόλης τους¹. Ἡ γνωστὴ δηλαδὴ βυζαντινὴ εἰκόνα τοῦ 12ου αἰώνα, ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ σπουδαῖα ἔργα βυζαντινῆς τέχνης ποὺ εἶχαν μεταφερθεῖ ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη στὴν πόλη τῶν τεναγῶν, εἶχε ἐκτεθεῖ στὶς παραμονές τῆς ἐπικράτησης τῶν Γάλλων σὲ δημόσιο προσκύνημα ὡς παλλάδιο τῆς Βενετίας. Οἱ τύχες τῆς ξενητεμένης στὴ λιμνοθάλασσα βυζαντινῆς εἰκόνας εἶναι στενὰ δεμμένες μὲ τὸ ἐνδιαφέρον πρὸς τὰ βυζαντινὰ πράγματα ποὺ ἐκδηλώθηκε ἀπὸ τοὺς Βενετοὺς σὲ μία κρίσιμη καμπὴ τῆς ἱστορίας τους, ὅταν ἡ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία δὲν ἀποτελοῦσε πιά παρὰ μακρυνὴ ἀνάμνηση. Τὸ φαινόμενο τῆς ἐμφάνισης τοῦ βενετικοῦ ἐνδιαφέροντος πρὸς τὸν βυζαντινὸ κόσμο ἀποσκοπεῖ νὰ ἀνιχνεύσει ἐτούτη ἡ μελέτη.

Χρονολογημένη στὴν ἐποχὴ τῶν Κομνηνῶν², ἡ εἰκόνα τῆς Πα-

1. Βλ. G. MUSOLINO, «Culto mariano», στὸν συλλογικὸ τόμο τῶν S. TRAMONTIN - A. NIERO - G. MUSOLINO - C. CANDIANI, *Culto dei Santi a Venezia*, Βενετία 1965, σελ. 246.

2. M. CHATZIDAKIS, *Icones de Saint-Georges des Grecs et de la collection de l'Institut Hellénique de Venise*, Βενετία 1962, σελ. 92, A. RIZZI, «Le icone bizantine e postbizantine delle chiese veneziane», *Θησαυρίσματα* 9 (1972), σελ. 270-271, ΤΟΥ

ναγίας Νικοποιοῦ συνοδεύεται ἀπὸ παράδοση πὺ τὴ θέλει νὰ φτάνει στὴ Βενετία μαζί μὲ τὰ λάφυρα τῆς τέταρτης σταυροφορίας. Ἡ ἴδια παράδοση τὴν ταυτίζει μὲ τὴν εἰκόνα τῆς Παναγίας πὺ εἶχε ἐγκαταλειφθεῖ ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα Ἀλέξιο Μούρτζουφλο στὰ χέρια τῶν Λατίνων κατὰ τὴ διάρκεια τῆς πολιορκίας τῆς Κωνσταντινούπολης³. Στὸ ἐπεισόδιο ἀφιερώνει ὁ Νικήτας Χωνιάτης λίγες γραμμές, ἀναφέροντας ἀπλῶς ὅτι ἦταν ἡ τῆς θεομήτορος εἰκόν, ἥν οἱ βασιλεῖς Ρωμαίων ποιοῦνται συστράτηγον⁴. Μὲ συντομία, ἐπίσης, περιγράφει τὸ γεγονός σὲ ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν πάπα Ἰννοκέντιο ὁ Λατίνος αὐτοκράτορας Βαλδουίνος⁵. Ἀντίθετα, περισσότερες λεπτομέρειες γιὰ τὴν εἰκόνα καὶ τὸ περιστατικὸ δίνει στὸ χρονικὸ του ὁ Robert de Clari. Ἡ εἰκόνα (*ansconne*) μὲ τὴ ζωγραφιὰ τῆς Παναγίας, γράφει, ἦταν ὀλόχρυση καὶ στολισμένη μὲ πολύτιμες πέτρες· κι ἦταν τόσο ὀμορφη καὶ τόσο πλούσια πὺ παρόμοια δὲν εἶχε δεῖ κανεὶς ποτέ. Τὴν ἐπαιρναν οἱ αὐτοκράτορες στὶς πολεμικὲς ἐπιχειρήσεις καὶ πίστευαν ὅλοι ὅτι ὅποιος τὴν εἶχε μαζί του στὴ μάχη ἦταν ἀήττητος. Ὄταν οἱ σταυροφόροι τὴν πῆραν, συνεχίζει, τὴν ἀνέβασαν ψηλὰ σὲ μία γαλέρα μαζί μὲ τὸ αὐτοκρατορικὸ λάβαρο καὶ ἀρμένισαν μετὰ τὴ γαλέρα ἀπὸ τὴ μία ἄκρη στὴν ἄλλη ἄκρη τοῦ τείχους, ὥστε ὅλοι οἱ κάτοικοι τῆς πόλης νὰ δοῦν

ΙΔΙΟΥ, «Un'icona costantinopolitana del XII secolo a Venezia: la Madonna Nicopeia», *Θησαυρίσματα* 17 (1980), σελ. 299-301, H. BELTING, *Bild und Kult. Eine Geschichte des Bildes vor dem Zeitalter der Kunst*, Μόναχο 1990, σελ. 207, 228, 229, 269, 315, 373 (κατὰ τὸν συγγραφέα ἡ εἰκόνα χρονολογεῖται στὰ τέλη τοῦ 11ου αἰώνα).

3. Βλ. πὺ κάτω.

4. ΝΙΚΗΤΑ ΧΩΝΙΑΤΗ, *Ἱστορία*, ἐκδ. I. A. van Dielen, Βερολίνο (CFHB) 1975, σελ. 567. Στὴν Παναγία νικοποιοῦ καὶ συστράτηγο ἀναφέρεται καὶ ὁ Θεόδωρος Πρόδρομος στὸ ἐγκώμιο πὺ ἀφιερώνει στὸν αὐτοκράτορα Ἰωάννη Κομνηνό: *ἔχεις ἐν μάχαις ἄμαχον σύμμαχον τὸν σωτήρα / τὸν πλάσαντα καὶ στέφαντα καὶ βασιλεύσαντά σε, / ἔχεις καὶ τὴν νικοποιοῦν συστράτηγον κρατίστην, / δι' ὧν σοι πᾶν τὸ βάρβαρον δουλοπρεπῶς λατρεύσει* (W. HORÄNDNER, *Theodoros Prodromos Historische Gedichte*, Βιέννη, Österreichische Akademie der Wissenschaften, 1974, σελ. 284, στίχ. 216 ἀρ. 16· πρβλ. P. MAGDALINO, *The empire of Manuel I Komnenos, 1143-1180*, Καίμπριτζ 1993, σελ. 425).

5. *...fuga ignominiosa consulens sibi clypeum abjicit, arma deponit et nostris vexillum imperiale dimittit, nobilemque, quam sibi praeferri faciebat, iconiam, quam ordini Cisterciensi nostri dedicavere victores*: G. L. FR. TAFEL - G. M. THOMAS, *Urkunden zur älteren Handels- und Staatsgeschichte der Republik Venedig*, τόμ. 1, Βιέννη 1856, (φωτομηχανικὴ ἀνατύπ. "Αμστερνταμ 1964), σελ. 504.

ὅτι τὸ λάβαρο καὶ ἡ εἰκόνα βρίσκονταν στὴν κατοχὴ τῶν Λατίνων⁶. Σύμφωνα πάντα μὲ τὸν χρονογράφο, ἡ εἰκόνα τῆς Παναγίας εἶχε μεταφερθεῖ μὲ τὴ συγκατάθεση τῶν εὐγενῶν στὸ μοναστήρι τοῦ Citeaux⁷. Ὁ Βιλλεαρδουῖνος, πάλι, στὸ δικό του χρονικὸ σημειώνει σχετικὰ ὅτι ὁ αὐτοκράτορας εἶχε νικηθεῖ ἀπὸ τοὺς Λατίνους κι ὅτι πολεμώντας εἶχε ἀφήσει στοὺς ἐχθροὺς του τὸ λάβαρο καὶ τὴν εἰκόνα τῆς Παναγίας «ποὺ ἔβαζε νὰ τὴν κρατοῦν μπροστά του, ποὺ εἶχε πίστη σ' αὐτήν, ἐκεῖνος καὶ οἱ ἄλλοι Ἕλληνες»⁸. Εἶναι φανερό ὅτι στὴν ἀντίληψη τῶν σταυροφόρων ὁ Μούρτζουφλος εἶχε χάσει τὰ σύμβολα τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐξουσίας καὶ τῆς θείας προστασίας, γιὰτὶ δὲν ἦταν ἄξιος ὡς σφετεριστῆς τοῦ θρόνου νὰ τὰ ἔχει στὴν κατοχὴ του. Αὐτὴ, λοιπόν, ἡ εἰκόνα ποὺ θεωρήθηκε ὅτι δίκαια εἶχε περιέλθει στοὺς σταυροφόρους ταυτίστηκε μὲ τὴν εἰκόνα τῆς Νικοποιοῦ. Γιὰ πρώτη φορά, τὸ 1821, ἡ ταύτιση ἀμφισβητήθηκε ἀπὸ τὸν Agostino Molin κι ἀργότερα, τὸ 1887, ὁ Ἰωάννης Βελουῖδος ἀπέδειξε μὲ σοβαρὰ ἐπιχειρήματα ὅτι οἱ δύο εἰκόνες δὲν ἔχουν μεταξὺ τους σχέση⁹. Ἀνεξάρτητα, ὡστόσο, ἀπὸ τὸ πρόβλημα τῆς

6. ROBERT DE CLARI, *La conquête de Constantinople*, ἔκδ. Ph. Lauer, Παρίσι 1924, σελ. 65-68 § LXVI. Περιγραφή τῆς εἰκόνας βλ. ἐπίσης στὸ κείμενο τῆς *Devastatio Constantinopolitana*, ἔκδ. CH. HOPF, *Chroniques Gréco-romanes inédites ou peu connues*, Βερολίνο 1873, σελ. 91.

7. ROBERT DE CLARI, *Conquête*, σελ. 67. Σύμφωνα πάντως μὲ τὸν Du Cange ἡ εἰκόνα δὲν ἔφτασε ποτὲ στὸ Citeaux (βλ. R. L. WOLFF, «Footnote to an Incident of the Latin Occupation of Constantinople: the Church and the Icon of the Hodegetria», *Traditio* 6 (1948), σελ. 326 σημ. 41).

8. VILLEHARDOUIN, *La conquête de Constantinople*, ἔκδ. E. Faral, τόμ. 2, Παρίσι 1939, σελ. 26-29 § 228.

9. A. MOLIN, *Dell' antica immagine di Maria Santissima che si conserva nella Basilica di S. Marco in Venezia*, Dissertazione, Βενετία 1821, σελ. 13, 63, 69, G. VELUDO, *Imagine della Madonna di S. Marco*, Βενετία 1887, σελ. 8 κ.έ.· πρβλ. RIZZI, «Un' icona», σελ. 292-293. Στὴ θεωρία τῆς ταύτισης ἐπανερχεται τὸ 1967 ὁ R. GALLO (*Il tesoro di San Marco e la sua storia*, Βενετία - Ρώμη 1967, σελ. 143-147), ὑποστηρίζοντας ὁμῶς ὅτι ἡ εἰκόνα εἶχε μεταφερθεῖ στὴ Βενετία τὸ 1261, μετὰ τὴν ἀνακατάληψη τῆς Κωνσταντινούπολης ἀπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς. Ἀντίθετα, ἡ MIRJANA TATIĆ-DJURIĆ («L'icône de Kyriotissa», *Actes du XVe Congrès International d'Études Byzantines, Athènes - Septembre 1976*, τόμ. 2/2, Ἀθήνα 1981, σελ. 778-779· πρβλ. RIZZI, «Un' icona», σελ. 293, 303) πιστεύει ὅτι ἡ εἰκόνα τῆς Παναγίας Νικοποιοῦ ταυτίζεται μὲ τὴν εἰκόνα τῆς Κυριώτισσας.

ταύτισης, τὸ ἐρώτημα πότε καὶ γιατί γεννήθηκε ἡ παράδοση ποὺ συνέδεσε τὶς δύο εἰκόνες ζητᾶ ἀπάντηση.

Περιέργως οὔτε στὰ βενετικά χρονικά ποὺ ἔχουν γραφεῖ πρὶν ἀπὸ τὸ 1500 οὔτε στοὺς καταλόγους τῶν ἱερῶν σκευῶν τῆς βασιλικῆς τοῦ Ἁγίου Μάρκου διασώζεται μνεία ποὺ νὰ ἀναφέρεται στὴν ταύτιση τῶν δύο εἰκόνων¹⁰. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι στὸ χρονικὸ τοῦ Andrea Dandolo, πρώτης τάξεως πηγῆ πληροφόρησης γιὰ τὸν 13ο αἰώνα, ὁ δόγης χρονογράφος, ἐνῶ μνημονεύει ἕνα πρὸς ἕνα τὰ λείψανα τῶν ἁγίων ποὺ εἶχε στείλει ὁ Enrico Dandolo ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη στὴ Βενετία, σιωπᾶ ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς εἰκόνας¹¹. Ἐξάλλου, ἀνάμεσα στὰ κειμήλια τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Μάρκου, γιὰ τὰ ὁποῖα κάνουν λόγο δύο ἔγγραφα, τοῦ 1234 καὶ τοῦ 1493, μαρτυρεῖται ἀπλῶς μία εἰκόνα τῆς Θεοτόκου, χωρὶς νὰ δηλώνεται προέλευση καὶ μάλιστα κωνσταντινουπολίτικη¹². Πρέπει νὰ ἀνατρέξει κανεὶς στὴν ἱστοριογραφία τοῦ 16ου αἰώνα, συγκεκριμένα στὸ ἔργο τοῦ Giovanni Battista Ramusio, γιὰ νὰ ἐντοπίσει τὴν πρώτη σαφὴ ἀναφορὰ στὴν εἰκόνα τῆς Παναγίας Νικοποιοῦ. Ὁ Ramusio ὄχι μόνο μιλά γιὰ τὴν εἰκόνα ποὺ οἱ αὐτοκράτορες ἔπαιρναν μαζί τους στὸν πόλεμο, ἀλλὰ εἶναι αὐτὸς ποὺ γιὰ πρώτη φορά, τὸ 1559, συσχετίζει τὴ βυζαντινὴ εἰκόνα τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Μάρκου μὲ αὐτὴν ποὺ εἶχε χάσει ὁ Μούρτζουφλος στὴ μάχη ἐναντίον τῶν σταυροφόρων¹³. Ἀπὸ τότε, ὅσοι ἀσχολήθηκαν μὲ τὴν

10. VELUDO, *Imagine*, σελ. 10-11.

11. Σύμφωνα μὲ τὸ χρονικὸ, ἐστάλησαν ἀπὸ τὸν γηραιὸ δόγη στὴ Βενετία ὁ σταυρὸς ποὺ ἔπαιρνε μαζί του στὸν πόλεμο ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος, αἷμα τοῦ Χριστοῦ, ὁ βραχίον τοῦ Ἁγίου Γεωργίου καὶ τμήμα τῆς κεφαλῆς τοῦ Ἁγίου Ἰωάννη τοῦ Βαπτιστῆ (ADREA DANDOLI, *Chronicon Venetum*, RIS, τόμ. 12, Μιλάνο 1728, στήλ. 331 (πρβλ. A. FROLOW, «Notes sur les reliques et les reliquaires byzantins de Saint-Marc de Venise», *ΔΧΑΕ* 4/4 (1964-1965), σελ. 210). Τὴν ἐκπληξή του γιὰ τὴν ἀπουσία σχετικῆς μὲ τὴν εἰκόνα μνείας στὸ χρονικὸ τοῦ Dandolo εἶχε δικαιολογημένα ἐκφράσει ὁ Agostino Molin (βλ. VELUDO, *Imagine*, σελ. 11, RIZZI, «Un' icona», σελ. 292).

12. Στὸ πρῶτο ἔγγραφο, τοῦ 1234, μνημονεύεται ὅτι μία εἰκόνα (*ancona*) τῆς Παναγίας εἶχε σωθεῖ ἀπὸ πυρκαγιὰ ποὺ εἶχε ξεσπάσει στὸ σκευοφυλάκιο τοῦ ναοῦ. Τὸ δεύτερο ἔγγραφο, τοῦ 1493, εἶναι κατάλογος, ὅπου μεταξύ ἄλλων ἔχει εὐρητηριαστεῖ μία εἰκόνα (*figura*) τῆς Παναγίας, ἔργο τοῦ Εὐαγγελιστῆ Λουκά, μὲ ἐπένδυση χρυσῆ καὶ ἀσημένια (βλ. VELUDO, *Imagine*, σελ. 11).

13. ...fù in una di quelle valorosamente acquistato da Baroni et da Venetiani il sten-

εικόνα επανέλαβαν άκριτα την πληροφορία του Ramusio· όρισμένοι προχώρησαν άκόμη περισσότερο, όπως ο Giovanni Tiepolo, ο όποιος προσέθεσε τὸ 1618 ὅτι ἡ εικόνα εἶχε κληρωθεῖ τὸ 1204 στὸν δόγη Enrico Dandolo ἢ ὅπως ο Carlo Querini, ο όποιος πρῶτος τὸ 1645 ὠνόμασε τὴν Παναγία πὸν παριστάνεται στὴν εικόνα Νικοποιοῦ (*Nicopea*)¹⁴.

Στὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 16ου αἰώνα, περίοδο κατὰ τὴν ὁποία ἐμφανίστηκε, ὅπως εἶδαμε, γιὰ πρώτη φορά ἡ θεωρία τῆς ταύτισης τῶν δύο εἰκόνων, ἡ Βενετία ἀντιμετώπιζε κρίσιμα προβλήματα, ἐκδηλα σὲ ποικίλους τομεῖς τῆς κοινωνίας της. Ἡ μετατόπιση τῆς θαλάσσιας ἐμπορικῆς ἐπικοινωνίας ἀπὸ τὴ Μεσόγειο στὸν Ὀκεανὸ μὲ τὴν ἀνακάλυψη στὰ τέλη τοῦ προηγούμενου αἰώνα ἀπὸ τοὺς Πορτογάλλους τοῦ θαλάσσιου δρόμου τῶν Ἰνδιῶν εἶχε ἐπιφέρει βαρύντατο πλήγμα στὸ βενετικὸ ἐμπόριο. Τὸ καθεστῶς ἀγορᾶς εἶχε ἀνατραπεῖ καὶ ἡ Γαληνοτάτη εἶχε πάψει νὰ παίζει πρωτεύοντα ρόλο στὸ ἐμπόριο τῆς θάλασσας. Ἡ τουρκικὴ κατάληψη ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά τῆς Συρίας καὶ τῆς Αἰγύπτου εἶχε καταστρέψει τὴ βενετικὴ ἐμπορικὴ εὐδαιμονία στὰ λιμάνια τῆς Μέσης Ἀνατολῆς. Ὁ τουρκικὸς κίνδυνος μὲ τὴν πάροδο τῶν ἐτῶν ἔγινε ἀπειλητικότερος καὶ προοδευτικὰ ἡ τουρκικὴ παρουσία ἐδραιώθηκε στὸ Αἶγαῖο. Ἡ μία μετὰ τὴν ἄλλη σπουδαῖες βενετικὲς κτήσεις ἔπεσαν στὰ χέρια τῶν Τούρκων: ἡ Εὐβοία τὸ 1470, ἡ Μεθώνη καὶ ἡ Κορώνη τὸ 1500, τὸ Ναύπλιο καὶ ἡ Μονεμβασία τὸ 1540¹⁵. Στὸ διάστημα πὸν προη-

*dardo imperiale del tiranno, ma con molto maggior allegrezza un quadro, ove era dipinta la imagine di Nostra Donna, il quale usavano continuamente gl' imperatori Greci portare seco nelle loro imprese: havendo in quello riposta ogni lor speranza della salute et conservatione dell' Imperio. Questa imagine pervene ne i Venetiani et sopra tutte le altre gran ricchezze et gioie che gli toccarono, fu tenuta carissima, et hoggidi è con grande riverentia et devotione servata qui nella chiesa di San Marco, et è quella la quale si porta a processione il tempo della guerra et della peste...: G. B. RAMUSIO, *Delle navigationi et viaggi*, τόμ. 2, Βενετία 1559, φ. 10^v, *Espositione* (πρβλ. RIZZI, «Un' icona», σελ. 291, καὶ VELUDO, *Imagine*, σελ. 9, ὅπου μνημονεύεται ὁ Paolo ἀντὶ τοῦ Giovanni Battista Ramusio).*

14. RIZZI, «Un' icona», σελ. 291.

15. Γιὰ τὴν πολιτικὴ κατάσταση στὴ Βενετία κατὰ τὸν 16ο αἰώνα βλ. γενικὰ W. H. MCNEIL, *Venice. The Hinge of Europe 1081-1797*, Σικάγο - Λονδίνο 1974, σελ. 123 κ.έ., J. J. NORWICH, *A History of Venice*, Νέα Ὑόρκη 1982, σελ. 449-488.

γήθηκε τῆς ἀντιτουρκικῆς συμμαχίας τοῦ 1571 οἱ τάσεις ποῦ κυριαρχοῦσαν στὴ βενετικὴ κοινωνία ἦταν ὁ φόβος συρρίκνωσης τοῦ χριστιανισμοῦ μπροστὰ στὴν τουρκικὴ προέλαση καὶ ἡ ἀνησυχία ποῦ πῆγαζε ἀπὸ τὴν οἰκονομικὴ κρίση. Ἡ βενετικὴ κοινὴ γνώμη ἀπέναντι στοὺς Τούρκους ἐπόμενο ἦταν νὰ μεταστραφεῖ. “Ὡς καὶ τὶς πρῶτες δεκαετίες τοῦ 16ου αἰῶνα ἡ Βενετία τηροῦσε πολιτικὴ διατήρησης ἀγαθῶν σχέσεων μὲ τὸν σουλτάνο, πιστεύοντας ὅτι ἡ καιροσκοπικὴ τακτικὴ ἐξυπηρετοῦσε τὰ ἐμπορικὰ τῆς συμφέροντα στὴν Ἀνατολή. Ἡδὴ οἱ Ἴσπανοὶ κατηγοροῦσαν τοὺς Βενετοὺς ὡς φιλότουρκους, διαδίδοντας σκωπτικὰ ὅτι οἱ ὑπήκοοι τοῦ δόγη ἦταν μισοὶ Τοῦρκοι καὶ ἀκόμη ὅτι ἡ Βενετία ἦταν ἡ ἐρωμένη τοῦ Τούρκου¹⁶. Ὅμως στὰ μέσα τοῦ αἰῶνα οἱ ἀντίξοες συνθήκες ποῦ εἶχαν δημιουργηθεῖ εἰς βάρος τῆς βενετικῆς δύναμης συνετέλεσαν, ὥστε οἱ Βενετοὶ νὰ πάψουν πλέον νὰ εἶναι οὐδέτεροι ἢ ἐφεκτικοὶ ἀπέναντι στοὺς Τούρκους ποῦ ἀπειλοῦσαν πλέον τὶς βάσεις τοῦ ἀποικιακοῦ βενετικοῦ κράτους. Ἀπόρροια τῆς ἀλλαγῆς ἦταν νὰ ζητᾶ ὁ κόσμος νὰ πληροφορηθεῖ γιὰ τὴν ἱστορία τῶν Τούρκων καὶ τὶς σχέσεις τους μὲ τὴ Βενετία, μὲ ἀποτέλεσμα ἡ βενετικὴ ἱστοριογραφία νὰ πλουτιστεῖ μὲ μία σειρά ἔργων ποῦ καταπιάνονται μὲ τοὺς βενετοτουρκικοὺς πολέμους. Ἐπείγουσα, συγχρόνως, ἦταν ἡ ἀνάγκη νὰ τονωθεῖ τὸ γόητρο τῶν Βενετῶν ποῦ εἶχε μὲ τοὺς συνεχεῖς πολέμους ἀναπόφευκτα τραυματιστεῖ. Γιὰ τὸν σκοπὸ αὐτὸ ἐπιδιώχθηκε νὰ στραφεῖ τὸ ἐνδιαφέρον τῶν Βενετῶν πρὸς τὴν ἱστορία τοῦ παρελθόντος, ἰδιαίτερα πρὸς τὶς περιόδους ἐκεῖνες κατὰ τὶς ὁποῖες ἡ Βενετία εἶχε γνωρίσει αἴγλη καὶ δόξα. Ἐπιστρέφοντας στὸ παρελθὸν καὶ ἐντοπίζοντας πίσω στὸν χρόνο ἐποχὲς ὑπεροχῆς καὶ κλέους, ὁ μέσος Βενετὸς εὐκόλα θὰ μπορούσε νὰ ἀντιπαρέλθει τὸ ἀντίξοο παρὸν καὶ νὰ προσβλέπει μὲ αἰσιοδοξία πρὸς τὸ μέλλον. Ἀπὸ τὴν ἄποψη αὐτὴ ἡ τέταρτη σταυροφορία καὶ ἡ κατάκτηση τῆς Κωνσταντινούπολης ἀπὸ τοὺς Λατίνους, τὸ 1204, ἀποτελοῦσε ἕνα λαμπρὸ κεφάλαιο τῆς βενετικῆς ἱστορίας. Ἡ βενετικὴ κοινωνία, ἀλλὰ καὶ τὸ εὐρωπαϊκὸ γενικότερα κοινὸ ἔπρεπε, παράλληλα, νὰ ἐνημερωθοῦν ὡς πρὸς τοὺς

16. Βλ. P. PRETO, *Venezia e i Turchi*, Φλωρεντία 1975, σελ. 29.

ἀγῶνες ἐναντίον τῶν Τούρκων πού εἶχαν ἀναληφθεῖ κατὰ τοὺς περασμένους αἰῶνες ἀπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς. Ἔτσι ἡ βυζαντινὴ ἱστορία εἰσχωρεῖ στὴ σφαῖρα τῶν ἐνδιαφερόντων τῆς Βενετικῆς Πολιτείας καὶ σκόπιμα ἀπὸ ἐδῶ κι ἐμπρὸς θὰ προβάλλεται ἀπὸ τοὺς κύκλους τῶν Βενετῶν λογίων¹⁷.

Τὴν τροπὴ τοῦ βενετικοῦ ἐνδιαφέροντος πρὸς τὸν βυζαντινὸ κόσμον δηλώνουν πρωτίστως οἱ μεταφράσεις στὰ ἰταλικά τῶν ἔργων τῶν βυζαντινῶν συγγραφέων, οἱ ὁποῖες τυπώθηκαν στὴ Βενετία στὰ μέσα τοῦ 16ου αἰώνα. Ἀπὸ τὸ 1544 ὡς τὸ 1552 κυκλοφόρησαν σὲ ἰταλικὴ μετάφραση ἔργα τοῦ Προκοπίου, τοῦ Ἀγαπητοῦ, τοῦ Ἡρωδιανοῦ, τοῦ Εὐσεβίου, ἐνῶ ἀπὸ τὸ 1560 ὡς τὸ 1569 τυπώθηκαν μεταφρασμένα τὰ ἔργα τοῦ Ζωναρᾶ, τοῦ Νικήτα Χωνιάτη, τοῦ Νικηφόρου Γρηγορᾶ. Μὲ τοὺς τίτλους, ἐπίσης, «Θεοδώρα» καὶ «Εἰρήνη» ἐμφανίστηκαν στὶς τελευταῖες δεκαετίες τοῦ αἰώνα τρεῖς κωμωδίες, ἐνδειξὴ ὅτι γιὰ τὴ βυζαντινὴ ἱστορία ἐνδιαφέρονταν ὄχι μόνον οἱ μορφωμένοι Βενετοί, ἀλλὰ καὶ εὐρύτερα στρώματα τῆς κοινωνίας¹⁸. Ὡς πρὸς τὶς πηγές εἰδικότερα τῆς ἱστορίας τῆς περιόδου τῆς τέταρτης σταυροφορίας, ἀξιοπρόσεκτο εἶναι τὸ γεγονός ὅτι ἐκεῖνος πού μετέφρασε τὸ χρονικὸ τοῦ Βιλλεαρδουῖνου στὰ ἰταλικά δὲν ἦταν ἄλλος ἀπὸ τὸν Giovanni Battista Ramusio, ὁ ὁποῖος ταύτισε, ὅπως ἤδη ἀναφέρθηκε, τὴν εἰκόνα τῆς Παναγίας Νικοποιοῦ μὲ αὐτὴν πού εἶχε ἐγκαταλείψει στὴ μάχη ὁ βυζαντινὸς αὐτοκράτορας. Στὸν γιὸ τοῦ μεταφραστῆ, Paolo Ramusio, ἀνέθεσε τὸ 1556 τὸ Συμβούλιο τῶν Δέκα τὴ συγγραφὴ στὰ χνάρια τοῦ γαλλικοῦ χρονικοῦ μιᾶς ἱστορίας μὲ θέμα τὴν κατάκτηση τῆς Κωνσταντινούπολης ἀπὸ τοὺς σταυροφόρους καὶ τοὺς Βενετούς. Ἡ συγγραφὴ τοῦ ἔργου στὰ λατινικά ὀλοκληρώθηκε ὕστερα ἀπὸ μία σχεδὸν εἰκοσαετία, τὸ 1573. Ὁ γιὸς τοῦ Paolo, Girolamo, μὲ ἐντολὴ αὐτῆ τῆ φορὰ τοῦ ἴδιου τοῦ δόγη, ἀνέλαβε τὴν ἐπεξεργασία τοῦ κειμένου πού τυπώθηκε τελικὰ τὸ 1604 στὰ λατινικά καὶ ἰταλικά¹⁹. Στὴν

17. A. PERTUSI, *Storiografia umanistica e mondo bizantino*, Παλέρμο (Istituto Siciliano di Studi Bizantini e Neoellenici, Quaderni 5) 1967, σελ. 63-66.

18. PERTUSI, *Storiografia*, σελ. 61-62, 96.

19. Ὁ.π., σελ. 66· πρβλ. καὶ RAMUSIO, *Delle navigationi*, φφ. 12^v-13^r.

κατάκτηση εξάλλου τῆς βυζαντινῆς πρωτεύουσας τὸ 1204 καὶ στὴ δραστηριότητα τοῦ δόγη Enrico Dandolo ἀφιέρωσε τὴν ἴδια ἐποχὴ ἓνα ποίημά της ἢ εὐγενῆς Βενετῆ Lucrezia Marinella, τιτλοφορώντας τὸ *L' Enrico onnero Bisanzio acquistato*²⁰.

Μέσα ἀπὸ τὸ πρίσμα τῆς ἐκμετάλλευσης τοῦ ἔνδοξου παρελθόντος γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῶν ἀναγκῶν τοῦ παρόντος πρέπει ἀσφαλῶς νὰ ἐξεταστεῖ καὶ μία ἄλλη παράδοση ποὺ γεννήθηκε κι αὐτὴ στὴν ἴδια χρονικὴ στιγμή: ἡ παράδοση τῆς μεταφορᾶς τῆς ἑδρας τῆς Βενετίας στὴν Κωνσταντινούπολη. Μὲ βάση τὴν πληροφορία ποὺ διασώζει στὸ χρονικὸ του ὁ Daniele Barbaro, ὁ δόγης Pietro Ziani, διάδοχος τοῦ Enrico Dandolo, εἶχε προτείνει στοὺς συμπολίτες του νὰ μεταφέρουν τὴν ἑδρα τῆς Δημοκρατίας τοῦ Ἀγίου Μάρκου στὴν Κωνσταντινούπολη, ἐκθειάζοντας τὴν προνομιακὴ γεωγραφικὴ θέση τῆς ἄλλοτε βυζαντινῆς πρωτεύουσας²¹. Ὁ Daniele Barbaro, στὸν ὁποῖο ὀφείλεται ἡ εἶδηση, ἦταν ἐπίσημος ἱστορικὸς τῆς Βενετίας ἀπὸ τὸ 1512 ὡς τὸ 1515, προκάτοχος τοῦ γνωστοῦ Βενετοῦ ἱστορικοῦ Paolo Paruta. Τὸ χρονικὸ του καλύπτει τὴν περίοδο ἀπὸ τὶς ἀπαρχῆς τῆς ἱστορίας τῆς Γαληνοτάτης ὡς τὸ 1413-1414. Τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς διήγησης ἀναφέρεται στὰ γεγονότα ποὺ προηγήθηκαν τῆς τέταρτης σταυροφορίας. Ἡ διαπίστωση ὅτι ὁ χρονογράφος τονίζει τὴ θέση ποὺ εἶχε τὸ βενετικὸ ἐμπόριο στὴ βυζαντινὴ αὐτοκρατορία κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ 12ου αἰώνα δὲν εἶναι βέβαια χωρὶς σημασία²². «Ὅλα τὰ νησιά τοῦ Αἰγαίου Πελάγους», γράφει χαρακτηριστικά, «ὅλα τὰ λιμάνια, οἱ πόλεις τῆς ἄνω καὶ κάτω Ρωμανίας, καὶ τέλος κάθε περιοχὴ τῆς

20. PERTUSI, *Storiografia*, σελ. 67.

21. Βλ. ΧΡΥΣΑΣ Α. ΜΑΛΤΕΖΟΥ, «Ἡ μεταφορὰ τῆς ἑδρας τῆς Βενετίας στὴν Κωνσταντινούπολη. Παράδοση καὶ πραγματικότητα», *Βυζάντιο καὶ Εὐρώπη. Α' Διεθνῆς Βυζαντινολογικὴ Συνάντηση, Δελφοί, 20-24 Ἰουλίου 1985*, Ἀθήνα 1987, σελ. 195-208.

22. Γιὰ τὸν Daniele Barbaro βλ. F. THIRIET, «Les chroniques vénitienes de la Marcienne et leur importance pour l'histoire de la Romanie gréco - vénitienne», *Mélanges d'Archéologie et d'Histoire de l'École française de Rome* 66 (1954), σελ. 246-249 (= *Études sur la Romanie gréco - vénitienne, Xe-XVe siècles*, Variorum Reprints, Λονδίνο 1977, ἀρ. III) καὶ A. CARILE, *La cronachistica veneziana (secoli XIII-XVI) di fronte alla spartizione della Romania nel 1204*, Φλωρεντία 1969, σελ. 159-164.

έλληνικῆς αὐτοκρατορίας, ξεκινώντας ἀπὸ τὴν Κέρκυρα, τριγυρίζοντας τὴν Πελοπόννησο ὡς τὴν Κωνσταντινούπολη, ὅλος ὁ τόπος (ἦταν) γεμάτος ἀνθρώπους καὶ ἐμπορεύματα βενετικά»²³. Ἡ ἔμφαση ποῦ δίνεται στὴν ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποία τὸ βενετικὸ ἐμπόριο βρισκόταν σὲ ἀκμὴ εἶναι δικαιολογημένη. Ὡς ἱστορικὸς στὴν ὑπηρεσία τοῦ βενετικοῦ κράτους, ὁ Barbaro λογικὸ ἦταν νὰ ἀναδεικνύει καὶ νὰ ὑπογραμμίζει σκόπιμα στὸ χρονικὸ του τὴν περίοδο τῆς οἰκονομικῆς διείσδυσης τῆς πατρίδας του στὴ βυζαντινὴ ἐπικράτεια. Ἀνεξάρτητα ἀν ἡ πρόταση τοῦ δόγη νὰ μεταφερθεῖ τὸ βενετικὸ κέντρο στὶς ὄχθες τοῦ Βοσπόρου ἀνταποκρίνεται ἢ ὄχι στὴν πραγματικότητά²⁴, ἡ ἀναφορὰ στὴν Κωνσταντινούπολη ἀπὸ τὸν χρονογράφο τοῦ 16ου αἰῶνα ἀπέβλεπε πιθανότατα στὴν ὑποδήλωση τῶν παλαιῶν δεσμῶν ποῦ ἔνωναν τοὺς κατοίκους τῶν νησιῶν τῆς λιμνοθάλασσας μὲ τὴν πόλη τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου. Ἀλλὰ δὲν ἀποκλείεται ἡ ἐγγραφή τῆς μαρτυρίας νὰ ἀποσκοποῦσε κυρίως στὴ διάδοση τῆς ἰδέας ὅτι ἡ Βενετία εἶχε ὑποχρέωση νὰ ἀναλάβει ὡς κατεξοχὴν χριστιανικὸ κράτος τὸν ἀγῶνα ἐναντίον τῶν ἀπίστων, ἀκολουθώντας τὸ παράδειγμα τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων, τοὺς ὁποίους θὰ μπορούσε νὰ εἶχε διαδεχθεῖ. Εὐνόητο εἶναι ὅτι ἡ κυκλοφορία τῆς ἰδέας αὐτῆς θὰ συνέβαλλε στὴν τόνωση τοῦ ἠθικοῦ τῶν Βενετῶν. Ὅπως ὁ Paolo καὶ ὁ Girolamo Ramusio, ποῦ εἶχαν μὲ ἐντολὴ τῶν βενετικῶν ἀρχῶν ἀναλάβει συγκεκριμένη συγγραφικὴ ἐργασία, ἔτσι καὶ ὁ Daniele Barbaro ὡς ἐπίσημος ἱστορικὸς τῆς Γαληνοτάτης πρέπει νὰ ἀνταποκρίθηκε μὲ τὸ προσδιορισμένο ἰδεολογικὸ ἔργο του στὶς ἀπαιτήσεις τῆς βενετικῆς πολιτικῆς τῶν μέσων τοῦ 16ου αἰῶνα.

Ἡ ἰδέα πῶς ἡ εἰκόνα τῆς Παναγίας ποῦ οἱ Βυζαντινοὶ θεωροῦσαν προστάτιδα τοῦ κράτους καὶ τοῦ στρατοῦ ἦταν κτῆμα τῶν Βενετῶν βοηθοῦσε στὴν καλλιέργεια τῆς πίστεως ὅτι ἡ ἀναχαίτιση τοῦ τουρκικοῦ ρεύματος ἦταν ἐφικτή. Αἰῶνες πρὶν, τὸ 1206, ἡ κυριότητα μιᾶς ἄλλης βυζαντινῆς εἰκόνας, τῆς Ὁδηγήτριας, εἶχε γίνε

23. THIRIET, «Les chroniques», σελ. 248.

24. ΜΑΛΤΕΖΟΥ, «Ἡ μεταφορά», σελ. 198 κ.έ.

ἀντικείμενο διαμάχης μεταξύ τοῦ Βενετοῦ *podestà* τῆς Κωνσταντινούπολης καὶ τοῦ πατριάρχου τῶν Λατίνων Θωμᾶ Morosini²⁵. Ὁ ἰδεολογικὸς πυρήνας αὐτῆς τῆς σύγκρουσης δὲν πρέπει νὰ εἶναι ἀσυναφῆς πρὸς τὴν ἐπίδραση ποὺ εἶχε ἀσκήσει στοὺς Βενετούς τὸ βυζαντινὸ περιβάλλον μετὰ τὴν κατάκτηση τῆς Πόλης ἀπὸ τοὺς στρατιῶτες τῆς τέταρτης σταυροφορίας. Σύμφωνα μὲ τις πηγές τῆς ἐποχῆς, ἡ εἰκόνα τῆς Ὁδηγήτριας, ἔργο τοῦ εὐαγγελιστῆ Λουκᾶ, εἶχε μεταφερθεῖ μαζί μὲ ἄλλα ἱερὰ λείψανα ἀπὸ τὸ παλάτι στὸν ναὸ τῆς Ἁγίας Σοφίας γιὰ τὴν τελετὴ τῆς στέψης τοῦ Λατίνου αὐτοκράτορα Ἐρρίκου. Ὅταν ὁ *podestà*, Marino Zeno, ζήτησε ἀπὸ τὸν Βενετὸ πατριάρχη, Θωμᾶ Morosini, νὰ τοῦ παραδώσει τὴν εἰκόνα, γιατί, ὅπως ἰσχυρίστηκε, τοῦ τὴν εἶχε ὑποσχεθεῖ ὁ αὐτοκράτορας, ὁ Morosini ἀρνῆθηκε, λέγοντάς του εἰρωνικὰ νὰ τὴν πάρει μόνος του, ἂν μπορούσε, ἀπὸ τὰ ἱερὰ ἄδυτα τοῦ ναοῦ. Γιατὶ ἡ εἰκόνα δὲν ἦταν ἐκτεθειμένη, ἀλλὰ κλειδωμένη στὸ ἱεροφυλάκιο μὲ τριπλὴ κλειδαριά. Ἐβαλε τότε ὁ Ziani ἓναν ἄνθρωπό του νὰ πηδήξει δεμένος μὲ σκοινὶ στὸ ἐσωτερικὸ τῆς ἐκκλησίας καὶ νὰ ψάξει νὰ βρεῖ τὴν εἰκόνα. Ἀφοῦ ἀπέτυχε νὰ τὴν ἐντοπίσει, ὁ ἔμπιστος τοῦ *podestà* παραβίασε μία ἀπὸ τίς μεγάλες θύρες τοῦ ναοῦ, ἀπ' ὅπου εἰσώρησαν οἱ Βενετοί, οἱ ὁποῖοι βρῆκαν τελικὰ τὴν εἰκόνα, τὴν πῆραν καὶ τὴ μετέφεραν στὴ μονὴ τοῦ Παντοκράτορα. Καὶ μία λεπτομέρεια: αὐτὸς ποὺ ὑπέδειξε στοὺς Βενετούς τὸν κρυφὸν ναὸ τῆς εἰκόνας μέσα στὸν ναὸ ἦταν κάποιος Κωνσταντινουπολίτης, ὁ ὁποῖος χαρακτηρίζεται στὴν ἐπιστολὴ τοῦ πάπα Ἰννοκεντίου πρὸς τὸν Morosini ὡς *graeculus*. Ὁργισμένος ὁ πατριάρχης ἀπὸ τὸ τὸλμημα τῶν Βενετῶν, ἔσπευσε νὰ τοὺς ἀναθεματίσει καὶ λίγο ἀργότερα ὁ ἴδιος ὁ πάπας ἀναγκάστηκε νὰ τοὺς ἀφορίσει²⁶. Κατὰ τὸν

25. Βλ. WOLFF, «Footnote», σελ. 319-328.

26. Τὸ περιστατικὸ εἶναι γνωστὸ ἀπὸ τὴν περιγραφή τοῦ Νικολάου Μεσαρίτη (ἔκδ. A. Heisenberg, *Neue Quellen zur Geschichte des lateinischen Kaisertums und der Kirchenunion: II. Die Unionverhandlungen vom 30. August 1206. Patriarchenwahl und Kaiserkrönung in Nikaia 1208*, Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-philologische und historische Klasse, Jahrgang 1923, 2, σελ. 15-17 (= *Quellen und Studien zur spätbyzantinische Geschichte*, Variorum Reprints, Λονδίνο 1973, ἄρ. II, ii), καὶ τοῦ πάπα Ἰννοκεντίου Γ' (ἔκδ. TAFEL-THOMAS, *Urkunden*,

Νικόλαο Μεσαρίτη, ἡ ἔρις ἀνάμεσα στὸν Morosini καὶ τοὺς Βενετοὺς εἶχε ξεσπάσει, γιὰτὶ ὁ πατριάρχης τῶν Λατίνων, φιλοχρηματίαν νενοσηκῶς, ἤθελε νὰ ἀπολαμβάνει μόνος του τὰ δοσίματα ποὺ πρόσφεραν οἱ πιστοὶ στὴν εἰκόνα, χωρὶς νὰ τὰ μοιράζεται μὲ ἄλλους. Ὑπῆρχε συνήθεια, μᾶς λέει ὁ Μεσαρίτης, κάθε Τρίτη νὰ μαζεύονται οἱ πιστοὶ καὶ νὰ τελοῦν λειτουργία, προσκομίζοντας δῶρα, δι' ὧν οἶδεν ἐξευμενίζεω τὸ θεῖον τὸ καθ' ἡμᾶς φύλον χριστῶνυμον. Μία φορὰ μάλιστα ποὺ εἶχαν ἔλθει οἱ πιστοὶ, γιὰ νὰ προσκυνήσουν τὴν εἰκόνα στὸν ναὸ τῆς Ἀγίας Σοφίας, ὁ πατριάρχης βρῆκε τὴν εὐκαιρία καὶ ἀπαίτησε νὰ μνημονευτεῖ τὸ ὄνομά του στὴ λειτουργία. Ὁ κληρὸς ἀρνήθηκε νὰ ὑπακούσει, ὁπότε ὁ Morosini ἔδωσε ἐντολὴ στοὺς ἀνθρώπους του νὰ πᾶνε σὲ ὅλες τὶς ἐκκλησίες τῆς πόλης καὶ νὰ ἀπαγορεύσουν τὶς ἱεουργίες²⁷. Ἀπὸ τὶς πληροφορίες αὐτὲς βεβαιώνεται ὅτι τὰ ἀφιερωμένα στὴν εἰκόνα τάματα τῶν Κωνσταντινουπολιτῶν ἦταν πολλὰ καὶ ἀξιόλογα καὶ ἐπομένως ὁ Βενετὸς πατριάρχης εἶχε κάθε συμφέρον νὰ θέλει νὰ καρπώνεται τὰ δῶρα μόνος του. Ὁ πάπας Ἰννοκέντιος ἄλλωστε στὴν ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν Morosini ἀναφέρεται στὴν εἰκόνα, παραδίδοντας ὅτι ἡ λατρεία τῆς ἦταν διαδεδομένη σ' ὅλη τὴν Ἑλλάδα (*tota Graecia veneratur*) καὶ ὅτι οἱ ὀρθόδοξοι πίστευαν πῶς «τὸ πνεῦμα τῆς Θεοτόκου ἀναπαύεται σ' αὐτήν», γι' αὐτὸ καὶ τὴν περιέβαλλαν μὲ περισσότερη λατρεία καὶ εὐσέβεια.²⁸ Ἄν ὅμως ἡ κτητικὴ διάθεση τοῦ πατριάρχου ὀφειλόταν στὴν προσμονὴ τῆς προσόδου ποὺ θὰ τοῦ ἀπέφερε ἡ

τόμ. 2, σελ. 45-47.) Γιὰ τὴν χρῆση τοῦ ὄρου *graeculus* βλ. H. HUNGER, *Graeculus perfidus - Ἰταλὸς ἰταμός. Il senso dell' alterità nei rapporti greco-romani ed italo-bizantini*, Ρώμη (Unione Internazionale degli Istituti di Archeologia, Storia e Storia dell' Arte in Roma) 1987, σελ. 22 κ.έ., καὶ M. DUBUISSON, «Graecus, Graeculus, Graecari: L'emploi péjoratif du nom des Grecs en latin», *Ἑλληνισμός. Quelques jalons pour une histoire de l'identité grecque, Actes du Colloque de Strasbourg 25-27 octobre 1989*, ἐκδ. S. Said, Université des Sciences Humaines de Strasbourg, Leiden-Köln 1991, σελ. 322-335.

27. ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΜΕΣΑΡΙΤΗΣ, σελ. 15-17.

28. TAFEL-THOMAS, *Urkunden*, τόμ. 2, σελ. 45 καὶ 47 (...quod spiritus beatae Mariae virginis in praedicta imagine requiescat, propter quod ipsam forte plus debito venerantur). Ἐνδιαφέρουσα παράσταση τῆς λιτανείας τῆς εἰκόνας τῆς Ὁδηγήτριας στὴν Κωνσταντινούπολη σώζεται σὲ τοιχογραφία τῆς μονῆς Βλαχέρνας τῆς Ἁρτας ποὺ χρονολογεῖται στὶς ἀρχὲς τοῦ 14ου αἰῶνα (βλ. MIRTALI ACHIMASTOU-POTAMIANOU, «The

εικόνα, δὲν πρέπει νὰ ἴσχυε τὸ ἴδιο καὶ γιὰ τοὺς Βενετούς, οἱ ὅποιοι εἶχαν συγκεντρώσει πολυάριθμους θησαυροὺς στὴ διάρκεια τῆς λεηλασίας τῆς βυζαντινῆς πρωτεύουσας καὶ συνεπῶς δὲν θὰ εἶχαν λόγο νὰ θέλουν νὰ ἐκμεταλλευτοῦν τὰ ὑλικά ὠφέλη ἀπὸ αὐτὴν εἰδικὰ τὴν εικόνα. Τὸ ἐπεισόδιο εἶναι ἀνάγκη βέβαια νὰ ἐξεταστεῖ καὶ μέσα ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τῶν ἀντιθέσεων πού εἶχαν ἐκδηλωθεῖ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη μεταξὺ τῶν Βενετῶν τῆς Κωνσταντινούπολης καὶ τοῦ Βενετοῦ πατριάρχη, καθὼς καὶ σὲ σχέση μὲ τὶς διαχωριστικὲς τάσεις τοῦ *podestà* ἀπέναντι στὴ μητρόπολη²⁹. Εἶναι ὅμως, ἐπίσης, ἀνάγκη νὰ ἐρμηνευτεῖ καὶ μέσα ἀπὸ μία ἄλλη διάσταση, ὅχι ἡσσονος σημασίας. Καὶ τοῦτο, γιὰ τὴν εἰκόνα τῆς Ὁδηγήτριας, τὸ *ιερόν σίγγον*, τὸ *ἐκμαγεῖον τῆς θεομήτορος*, ὅπως τὴν ὀνομάζει ὁ Μεσαρίτης³⁰, ἦταν παλλάδιο τῆς βασιλεύουσας. Ὅταν, τὸ 1261, μετὰ τὴν ἀνακατάληψη τῆς Κωνσταντινούπολης, ὁ αὐτοκράτορας Μιχαὴλ Παλαιολόγος πορεύτηκε πρὸς τὸ Βυζάντιο, φτάνοντας στὴ Χρυσή πύλη ἔμεινε ἐκεῖ μερικὲς ἡμέρες, γιὰ νὰ μελετήσῃ τὴν *ἐς πόλιν εἴσοδον*, ὅπως θεοφιλῶς ἅμα καὶ μεγαλοπρεπῶς γένοιτο³¹. Εἶχε ἤδη παραλάβῃ τὰ βασιλικά σύμβολα πού ὡς τότε κρατοῦσε ὁ Βαλδουῖνος, δηλαδὴ τὴ μαργαριτοποικιλμένη καλύπτρα, τὰ κοκκοβαφῆ πέδιλα καὶ τὴ ντυμένη μὲ *σηρικὸν κοκκοβαφὲς προκάλυμμα σπάθα*³². Ἔστειλε, λοιπόν, νὰ φέρουν ἀπὸ τὴ μονὴ τοῦ Παντοκράτορα τὴν εἰκόνα τῆς Παναγίας καὶ ἔτσι εἰσῆλθε ὁ αὐτοκράτορας στὴν Κωνσταντινούπολη: *πεζὸς γὰρ ἐβάδιζε, προήρχετο δὲ τούτου τῆς θεομήτορος ἡ εἰκὼν*³³. Τυχαιῶ εἶναι ἄραγε ὅτι αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν εἰκόνα ἤθελε μὲ ἐπιμονὴ νὰ ἀποκτήσῃ ὁ *podestà* καὶ ὅτι γιὰ νὰ ἐπι-

Byzantine Wall Paintings of Vlacherna Monastery (Area of Arta)», *Πρακτικὰ τοῦ ΙΕ' Διεθνoῦς Συνεδρίου Βυζαντινῶν Σπουδῶν*, Ἀθήναι - Σεπτέμβριος 1976, II. Τέχνη καὶ Ἀρχαιολογία. Ἀνακοινώσεις Α', Ἀθήνα 1981, σελ. 4-14.

29. ΜΑΛΤΕΖΟΥ, «Ἡ μεταφορά», σελ. 203-204.

30. ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΜΕΣΑΡΙΤΗΣ, σελ. 15, 16.

31. ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Χρονικόν*, ἔκδ. Α. Failer, τόμ. 1, Παρίσι (CFHB 24/1) 1984, σελ. 217.

32. ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΑΚΡΟΠΟΛΙΤΗΣ, *Χρονικὴ συγγραφή*, ἔκδ. Α. Heisenberg, τόμ. 1, Στουτγάρδη 1978, σελ. 185-186.

33. ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΑΚΡΟΠΟΛΙΤΗΣ, σελ. 187, ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, σελ. 217· πρβλ. NANCY PATTERSON ŠEVČENKO, «Icons in the Liturgy», *DOP* 45 (1991), σελ. 46.

τύχει τὸν σκοπὸ τοῦ χρειάστηκε νὰ προβεῖ σὲ πράξεις ἱκανὲς νὰ προκαλέσουν τὸν ἀφορισμὸ τοῦ πάπα; Ἄς θυμηθοῦμε ἐνδεικτικὰ ὅτι οἱ Βενετοὶ εἶχαν ἐκδηλώσει ἔντονες ἀπέναντι στὴ μητρόπολη διαχωριστικὲς τάσεις, ὅτι δόγης καὶ *podestà* ἔφεραν τὸν βυζαντινὸ τίτλο τοῦ «δεσπότη» καὶ ὅτι ἐμφανὴς εἶναι ἡ βυζαντινὴ ἐπίδραση στὰ ἐπίσημα ἔγγραφα τῆς βενετικῆς γραμματείας τῆς Κωνσταντινούπολης³⁴. Ἄς θυμηθοῦμε, ἀκόμη, ὅτι ὁ Marino Zeno ποὺ εἶχε ἀφαιρέσει τὴν εἰκόνα τῆς Παναγίας ἀπὸ τὸν ναὸ τῆς Ἁγίας Σοφίας ἦταν ἐκεῖνος ποὺ εἶχε ἀποσπάσει ἀπὸ τὸν ἱππόδρομο τὰ πασίγνωστα τέσσερα ἐπίχρυσα χαλκήλατα ἄλογα, τὰ ὁποῖα μεταφέρθηκαν μαζί μὲ ἄλλα ἔργα τέχνης στὴ Βενετία³⁵. Τρόπαια πολέμου, τὰ ἄλογα τοποθετήθηκαν ἀρχικὰ στὸν ναύσταθμο κι ἀργότερα στὴν πρόσοψη τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Μάρκου, σὲ μία ἰδεατὴ θριαμβικὴ ἀψίδα, ἐκφράζοντας τὸ μεγαλεῖο καὶ τὴ βενετικὴ δόξα ποὺ εἶχαν γιγαντωθεῖ μὲ τὴν κατάκτηση τῆς Κωνσταντινούπολης³⁶. Ἄν ἡ ἀπόκτηση τῶν ἀλόγων, συμβόλων θριάμβου, σήμαινε στὰ φιλόδοξα ὄνειρα τῶν Βενετῶν τὴ μεταβίβαση στὴν πολιτεία τοῦ Ἁγίου Μάρκου τῆς ἰσχύος τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, ἡ κατοχὴ τῆς εἰκόνας ποὺ λάτρευαν οἱ κατακτημένοι Κωνσταντινουπολίτες εἶχε τὴν ἔννοια τῆς τροφοδότησης τοῦ βενετικοῦ γοήτρου μὲ ἓνα σύμβολο θρησκευτικὸ ποὺ εἶχε ἰδιαίτερη ἀκτινοβολία στὸν ὀρθόδοξο χριστιανικὸ κόσμο.

Ἄλλὰ ἄς ἐπανέλθουμε στὴν εἰκόνα τῆς Παναγίας Νικοποιοῦ καὶ στὴ διάδοση τῆς λατρείας της. Τὸ 1589, ἡ εἰκόνα τοποθετήθηκε

34. ΜΑΛΤΕΖΟΥ, «Ἡ μεταφορά», σελ. 201-205.

35. Βλ. Ο. DEMUS, *The Church of San Marco in Venice, History, Architecture, Sculpture*, Οὐάσιγκτον D. C. 1960, σελ. 27 σημ. 93. Ἄξιοσημείωτη εἶναι ἡ περιγραφή τῶν ἀλόγων ἀπὸ τὸν Νικήτα Χωνιάτη (6.π., σελ. 119): ἱπποὶ χαλκήλατοι πεπήγασι πίσυρες χρυσῶ ἠληλιμμένοι, τοὺς ἀχένας ὑπόγυροι, ἀντιβλέποντες ἀλλήλοις καὶ δρόμον καμπτήρος πνέοντες...

36. Ἀπὸ τὴν πλούσια βιβλιογραφία σχετικὰ μὲ τὰ ἄλογα, καὶ τίς περιπέτειές τους βλ. γενικὰ τίς μελέτες στὸν κατάλογο τῆς ἐκθεσης *I cavalli di S. Marco. Catalogo della mostra. Convento di Santa Apollonia*, Βενετία 1977, ἰδιαίτερα σελ. 59 κ.έ., καὶ V. GALIAZZO, *I cavalli di San Marco*, Τρεβίζο 1981. Γιὰ τὸν ρόλο τῶν ἀλόγων ὡς συμβόλων θριάμβου βλ. E. MUIR, «Images of Power: Art and Pageantry in Renaissance Venice», *The American Historical Review* 84/1 (1979), σελ. 21.

στο δουκικό παρεκκλήσι του 'Αγίου 'Ισιδώρου, και τόν επόμενο χρόνο ο μαστρο-Jacomo, σιδηρουργός, εκτελώντας παραγγελία των procuratori του 'Αγίου Μάρκου, κατασκεύασε σιδερένια θήκη για την προφύλαξή της από τις κλοπές. Μία φορά την εβδομάδα, κάθε Σάββατο, καθώς και στις κυριότερες έορτές, με απόφαση πάλι των procuratori, η εικόνα έξετίθετο σε δημόσιο προσκύνημα³⁷. Το 1594, η συντήρηση μιᾶς εικόνας della Madona de Gratia fatto per mano de Santo Luca, που πιθανότατα ταυτίζεται με τη βυζαντινή εικόνα τῆς Νικοποιοῦ, εἶχε ἀνατεθεῖ στὸν Κρητικὸ ζωγράφο Θωμᾶ Μπαθᾶ, ὁ ὁποῖος ἀπὸ τὸ 1588 εἶχε ἐγκατασταθεῖ μόνιμα στὴ Βενετία³⁸. Στὸν ἴδιο ζωγράφο ἀποδίδεται με πολλὲς ἐπιφυλάξεις ἡ εἰκόνα τῆς Παναγίας Νικοποιοῦ ποὺ σώζεται στὸ 'Ελληνικὸ 'Ινστιτοῦτο τῆς Βενετίας³⁹. Τέλος, τὸ 1618, ἡ εἰκόνα μεταφέρθηκε στὴν τράπεζα ποὺ ἦταν ἀφιερωμένη στὴ μνήμη τοῦ 'Αγίου 'Ιωάννου τοῦ Εὐαγγελιστοῦ· ἐκτοτε οἱ Βενετοὶ προσφεύγουν συνεχῶς σὲ χαλεποὺς καιροὺς στὴ χάρη της, ἰκετεύοντας τὴν Παναγία νὰ ἀπομακρύνει τὰ δεινὰ ἀπὸ τὴν πόλη τους⁴⁰. Ἔτσι, ἡ βυζαντινὴ εἰκόνα, ζωγραφισμένη στὴν Κωνσταντινούπολη πρὶν ἀπὸ πέντε περίπου αἰῶνες, ἀφοῦ ἐξυπηρέτησε τὴ βενετικὴ πολιτικὴ, μετατράπηκε σὲ ἱερὸ σύμβολο τῆς Βενετίας. Στὴν οὐσία, στεγασμένη στὸν ναὸ τοῦ 'Αγίου Μάρκου καὶ τυλιγμένη με βενετικὸ ἔνδυμα, ἡ βυζαντινὴ παράδοση συνέχιζε νὰ ἐκπέμπει τὸ δικὸ της μήνυμα, ὅταν τὸ Βυζάντιο εἶχε μὲν πρὸ πολλοῦ πάψει νὰ ὑπάρχει, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ πάψει τὸ περιδοξο παρελθόν του νὰ ἀντικατοπτρίζεται στὸ μέλλον.

37. VELUDO, *Imagine*, σελ. 8, RIZZI, «Un' icona», σελ. 293-294.

38. CHATZIDAKIS, *Icones*, σελ. 92-93· πρβλ. RIZZI, «Un' icona», σελ. 294. Γιὰ τὰ βιογραφικὰ τοῦ ζωγράφου Θωμᾶ Μπαθᾶ βλ. ΜΑΡΙΑΣ ΚΑΖΑΝΑΚΗ, «Εἰδήσεις γιὰ τὸ ζωγράφο Θωμᾶ Μπαθᾶ (1554-1599) ἀπὸ τὸ νοταριακὸ ἀρχεῖο τῆς Κέρκυρας», «Δελτίον» τῆς Ἰονίου Ἀκαδημίας 1 (1977), σελ. 126-138.

39. CHATZIDAKIS, *Icones*, σελ. 91-92, ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Τὸ ἔργο τοῦ Θωμᾶ Βαθᾶ ἢ Μπαθᾶ καὶ ἡ divota maniera greca», *Θησαυρίσματα* 14 (1977), σελ. 243.

40. VELUDO, *Imagine*, σελ. 8, MUSOLINO, «Culto», σελ. 245-246, RIZZI, «Un' icona», σελ. 295.